

מבנה המיתוס הציוני

ברוך קימרלינג

Yael Zerubavel, *Recovered Roots: Collective Memory and the Making of Israeli National Tradition*, University of Chicago Press, Chicago 1995, 340 pp.

של זרובבל ובין אם לאו. זרובבל יוצאת מן השאלה כיצד שלושה מאורעות שהיו מפלות נחרצות בהיסטוריה היהודית ונסתיימו בחידלון — נפילת מצדה, מרד בר-כוכבא והגנת תל-חי — הפכו לסיפורי גבורה מרכזיים שעיצבו הזיכרון הקולקטיבי סביבם הוא חלק מיצירת תרבות עברית-ציונית וחילונית חדשה. הסיפור (narrative) שסביב שלושת האירועים הללו יצר לא רק טקסים וחגים של דת חילונית חדשה, אלא גם ספרות ואמנות, ואליבא דזרובבל אף חלוקה מחדשת של לוח השנה ושל ההיסטוריה היהודית-הישראלית לתקופות.

זרובבל מבקרת את עבודתו הקלסית של ההיסטוריוסוף מוריס האלבוואקס, המנתק לחלוטין את הזיכרון הקולקטיבי מכל היסטוריה עובדתית, ומתרכז באופן שבו עמים זוכרים את העבר ללא כל קשר ל'אמיתות' עבר זה, היא נוטה לעומת זאת לקבל את גישתו החלופית של בארי שוורץ, הטוען שלא ניתן להבנות עבר יש מאין בלבד — אפשר להציג את העבר באורח סלקטיווי ופרשני אך לא 'מומצא' לחלוטין. גם ה'היסטוריה' וגם 'הזיכרון והזכירה' נבנים

ההיסטוריוגרפיה הציונית מגלה לאחרונה התעניינות אקדמית-מחקרית נמרצת בזיכרון הקולקטיבי שכוננה התרבות הישראלית, במיתוסים שנוצרו בתרבות זו ובתכניהם וכן באופן היווצרותם. כל חברה זקוקה לעבר כלשהו. עבר זה מפורש, ולעתים מומצא בחלקו, בהתאם לצרכים האקטואליים של החברה ושל בניית זהותה הקולקטיבית. בניגוד לוויכוחים של השנים האחרונות ולעבודותיהם של מרבית ה'היסטוריונים החדשים', אין ספרה של יעל זרובבל, המבוסס על עבודת דוקטור משנת 1980, עוסק בתולדות מלחמת 1948 או בנושאים אחרים המסוגלים כבני זמננו, אלא בחקר הבניית העבר הרחוק יותר לצורכי ההווה ובקשר שבין היסטוריה לזיכרון. משום כך ספר זה טעון אולי מעט פחות מתח פוליטי, אך האתגר האינטלקטואלי שהוא מציב אינו קטן יותר. אילו פורסם מיד אחרי גמר הדוקטורט, יכול היה להיחשב כ'מהפכני' לזמננו, אבל כיום החיבור הוא פריט נוסף בתוך גל אפנתי של חיבורים העוסקים בזיכרון הקולקטיבי בארץ ובעולם. ובכל זאת לקורא הישראלי יש עניין מיוחד לעסוק בספר זה, בין אם יסכים עם הטענות והניתוחים

אל שיבת ציון ואל העתיד הלאומי באורח ליניארי ואחיד — מן העברי הקדום אל היהודי הגלותי, ומתוכו צומח העברי החדש; מדובר העברית הארכאית אל דובר לשונות רבות, וממנו אל דובר העברית המודרנית. לדעת זרובבל סיפר-העל של הזיכרון הצינוני בנוי כך: הזמן זורם מן התקופה העתיקה עד לנפילת מצדה. בין מצדה למרד בר-כוכבא, שהם שתי נקודות תפנית היסטוריות, ישנה תקופת ביניים (liminal period) הנמשכת עד היציאה לגלות. פרשת תל-חי מפסיקה את הגלות, אך לאחריה יש עוד תקופת ביניים שבאה לקצה עם השואה, ומתוכה נובעת התקומה. בכך מסבירה זרובבל את מרכזיותם הסמלית של העומדים במוקד ספרה. פרט להנחת האחדות הסמלית אין זרובבל מחדשת הרבה, מעבר לדברי הביקורת העכשווית על התרבות העברית (שהחל בה עמוס אילון, והמשיכו תום שגב, יהושפט הרכבי, יצחק לאור ורבים אחרים), אם כי דבריה מעוגנים יותר מדברי קודמיה בהקשר היסטוריוסופי. אף-על-פי שתוכן ספרה ידוע ברובו לכל קורא ישראלי משכיל, כדאי לקרוא ספר זה גם בחלקו התיאוריים, לרענון הזיכרון (הפרטי) וכדי ליהנות מכתובה קולחת ומרעננת.

סיפר-העל של הזיכרון לפי ניתוחה של זרובבל, הוא חלק מן התרבות הפוליטית, ולפיכך הוא חלק מהגמוניה, מאותה אחדות בין משטר פוליטי לבין האידאולוגיה המעניקה לו לגיטימציה מצד התרבות, יוצריה ומשעתקיה. אולם דווקא בשל היותו 'פוליטי' סיפר-העל גורם להיווצרות זיכרון-נגד, שהוא גוף זיכרון חתרני בעל עמדה מזלזלת ואף עוינת או לעגנית כלפי הזיכרון-הקולקטיבי המקובל, והוא נישא על-ידי קבוצות שוליות או מדוכאות בחברה. דוגמה

תוך דיאלוג מתמיד בין היסטוריונים מקצועיים, סופרים, משוררים, עיתונאים, פוליטיקאים ושאר מעצבי תרבות. אך לעומת זאת, כפי שהראה ההיסטוריוגרף היידן וייט, גם כאשר היסטוריון מקצועי ניגש למיין ולסדר את החומר הארכיוני והאמפירי העומד לרשותו, על מנת לארגנו לסיפר שיהיה קריא ומובן לקוראיו, הוא נאלץ להיענות לצרכים אסתטיים, ספרותיים ופואטיים, ובכך מיטשטשים הגבולות בין האמיתי לבין המומצא. לדעת זרובבל כל הגורמים האלה יחדיו, כשכל אחד מהם כשלעצמו הוא קטע של זיכרון נפרד, נגזרים בסופו של דבר מתוך סיפר-על של זיכרון (master commemorative narrative); סיפר-על זה הוא הבסיס התרבותי של הקבוצה, והוא מספק לחבריה מושג כוללני על עברם המשותף, על זהותם הקיבוצית ועל ייחודם. כל מאורע הנכנס אל הזיכרון יש לבחון אותו אפוא כשלעצמו בהקשר של סיפר-על זה ולמקמו בהתאם.

הזיכרון הקיבוצי הצינוני, אליבא דזרובבל, נבנה כזיכרון-נגד מול הזיכרון היהודי המסורתי, ותוך פרשנות מחודשת למושג המפתח של הגאולה — שהועבר מן הזמן המשיחי לכאן ועכשיו — והפיכתו לסיפר-על הגמוני בפלשתינה. אבן ראשה בסיפר-העל הצינוני היתה בפריודיזציה של ההיסטוריה לשלוש תקופות עיקריות. במרכז התקופה העתיקה עומדים על-פי הפריודיזציה הצינונית אירועי יציאת מצרים וכיבוש הארץ, ובהקשר זה נתפרשו שלושת החגים הגדולים (פסח, שבועות וסוכות) כסמלי חירות לאומית. התקופה השנייה היא תקופת הגלות, והתקופה השלישית בפריודיזציה זו, היא תקופת התחייה הלאומית הצינונית. הזמן על-פי סיפר-העל הצינוני זורם מן העת העתיקה

לזיכרון-נגד כזה הוא סיפר 'קליטת העלייה' ההמונית של חלק מבני עדות המזרח, הכולל אירועים כגון חטיפת ילדים ורכוש או ריסוס בדי.די.טי. השחורים באמריקה מנסים להעמיד סיפר-על שונה לחלוטין וחלופי להיסטוריה האמריקנית, וגם הפלשתינים מבנים מחדש את ההיסטוריה העתיקה של ארץ כנען כדי לשבץ את עצמם לתוכה. דוגמה נוספת של העמדת זיכרון קולקטיבי נגדי היא ניסיונם של העולים החדשים לתאר את קרב לטרון (על-פי אניטה שפירא) כזיכרון של זלזול והזנחה מול סיפר גבורת ה'אין-ברירה' הרשמי.

בשנים האחרונות הזיכרון הקולקטיבי הישראלי שוב אינו אחיד אלא מתפצל לזיכרונות וקולות רבים, המתחרים זה בזה. אין ספק שבכך נשמטת ההגמוניה התרבותית-הפוליטית של האליטה הוותיקה ששררה בישראל, תופעה שזרובבל מסתפקת באזכורה בהערות קצרות בלבד. היא גם אינה שואלת עצמה אם וכיצד כל זה משפיע או משנה, או אפילו מנתץ, את סיפר-העל של הזיכרון, את הפריודיזציה ואת נקודות המפנה ההיסטוריות שאותן הציגה בהרחבה בחלק התאורטי של ספרה. כל אלה נשארים יציבים וקיימים, וכאילו אינם ניתנים לשינוי. מבחינה

זו יש בתזה המוצגת סתירה פנימית. בכך מצטרף ספר זה לגישה תמוהה בעיני, המנתקת במידה רבה את 'עשיית המיתוסים' מהקשרם של אנשים, מוסדות וקבוצות קונקרטיים, וגורמת למיתוזציה של המיתוסים עצמם. אלה נוצרים, משתנים ומשועתקים כאילו מאליהם, בהיענותם לאיזשהו 'צורך מטאפיסי'. יתרה מזאת, בגישה זו — ובהשפעת זרמים פוסט-מודרניסטיים עכשוויים — חבויה הנחה סמויה כי התרבות עצמה מנותקת מתהליכים סוציו-פוליטיים מהקשרם. דה-פוליטיזציה זו של היווצרות 'נרטיבים' הופכת אותם לחזקים יותר, דמוניים כמעט, שכן אין כל דרך להשפיע עליהם. אפילו הופעת סיפר-נגדי יכולה רק לכרסם בשוליהם, אך לא להתמודד ממש עם אותו סיפר-על שזרובבל בונה לתלפיות. זרובבל גם תוקפת את הגישה הישראלוצנטרית להיסטוריה ולזיכרון, ויש הרבה אמת בביקורתה, אך אין היא נותנת דעתה לכך שהיא בעצמה נופלת לתוך יודוצנטריזם-אמריקניסטי, שאינו פחות בעייתי מן הגישה הישראלוצנטרית. מכל מקום זהו ספר חשוב ומרתק, ואני מקווה שיצא לאור גם בעברית.

בשנים האחרונות הזיכרון הקולקטיבי הישראלי שוב אינו אחיד אלא מתפצל לזיכרונות וקולות רבים, המתחרים זה בזה. אין ספק שבכך נשמטת ההגמוניה התרבותית-הפוליטית של האליטה הוותיקה ששררה בישראל, תופעה שזרובבל מסתפקת באזכורה בהערות קצרות בלבד. היא גם אינה שואלת עצמה אם וכיצד כל זה משפיע או משנה, או אפילו מנתץ, את סיפר-העל של הזיכרון, את הפריודיזציה ואת נקודות המפנה ההיסטוריות שאותן הציגה בהרחבה בחלק התאורטי של ספרה. כל אלה נשארים יציבים וקיימים, וכאילו אינם ניתנים לשינוי. מבחינה

